

наукових джерел встановлено, що відповідальність є усвідомленою свободою особистості в прийнятті моральних рішень, виборі і адекватних способів їх досягнення, яка визначає життєдіяльність і поведінку особистості в суспільстві. Характеризуються особливості відповідальності особистості в підлітковому і ранньому юнацькому віці.

Ключові слова: відповідальність, свобода, особистість, життєва цінність, учні підліткового і раннього юнацького віку.

Annotation: The article reveals the substantive features of the concepts “responsibility”, “social responsibility”, “civil responsibility”, “national responsibility”, “moral responsibility”, “personal responsibility” in the context of the problem of educating a self-sufficient citizen of Ukraine. The interrelation and interdependence of responsibility with the conscience and freedom of the individual has been established. Based on an interdisciplinary theoretical analysis of scientific sources, it was found that responsibility is the conscious freedom of the individual in making moral decisions, choices and adequate ways to achieve them, which determines the life activity and behavior of the individual in society. The features of the responsibility of the individual in adolescence and early adolescence are characterized.

Keywords: responsibility, freedom, personality, life meaningful value, students of adolescence and early adolescence.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2018

**М. Я. Антоненко,
В. Є. Борова**

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Анотація. У статті досліджено педагогічні погляди і практичні підходи В. Сухомлинського з питання розвитку мовлення дітей передшкільного віку. Обґрунтовані творчі ідеї педагога-новатора про вплив мовлення дитини на її розумовий розвиток. Охарактеризовано особливості проведення уроків мислення серед природи. Описано бачення В. Сухомлинським її ролі у розвитку мовлення і мислення дітей. Розкрито використання педагогом-гуманістом емоційно-естетичних стимулів активізації мовлення і розвитку емоційного інтелекту дитини дошкільного віку. Акцентовано увагу на значенні читання у формуванні мовної особистості. Подано логіку О. Сухомлинської в укладанні творів для дітей павлівського педагога у книзі «Я розповім вам казку. Філософія для дітей». Визначено перспективи подальших розвідок.

Ключові слова: розвиток мовлення, мислення, передшкільний вік,

уроки мислення серед природи.

Постановка проблеми. На світовому педагогічному небосхилі зіркою першої величини є ім'я славетного українського вченого-практика, пристрасного публіциста, дитячого письменника Василя Олександровича Сухомлинського (1918–1970).

2018 – це рік 100-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського. 50 років тому уперше побачила світ (німецькою мовою) одна з найвідоміших книг павлівського гуманіста-новатора «Серце віддаю дітям» (Берлін, 1968). Цьогоріч відбулися X міжнародна науково-практична конференція та XXV Всеукраїнські педагогічні читання «Творча спадщина Василя Сухомлинського у вітчизняному та міжнародному вимірах» (Кропивницький – Павлиш), а також наукові конференції, семінари та інші заходи в багатьох закладах освіти України і зарубіжжя. Педагогічна спільнота обговорювала проблеми сьогодення освіти через призму науково-педагогічної спадщини В. Сухомлинського. Не залишилися поза увагою і такі актуальні питання, як мовленнєвий розвиток дітей дошкільного, зокрема, передшкільного віку. У вихователів закладів дошкільної освіти, вчителів початкової школи, науковців викликають занепокоєння факти збільшення кількості дітей з проблемами звукової культури мовлення, розвитку зв'язного мовлення. Тому важливо знайти адекватну відповідь на виклики, що виникають в освіті найменших громадян України.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Питання використання педагогічної спадщини В. Сухомлинського у розвитку мовлення дітей досліджувалися багатьма вченими, зокрема, М. Антонцем, А. Богущ, В. Боровою, М. Вашуленком, О. Трифоною, Н. Маліновською, Л. Фесенко та іншими. Приміром, М. Антоненко розкрив погляди В. Сухомлинського на значення і вивчення рідної мови і мовлення у навчально-виховному процесі закладу дошкільної освіти і школи. А. Богущ досліджувала лінгводидактичну концепцію Василя Сухомлинського: виховання любові до Батьківщини засобами рідного слова; природи як чинника мовленнєвого розвитку дітей; витоків виховання мовної особистості педагога; мовленнєвотворчих проявів в ігрових казкових ситуаціях. Вимагають подальшого дослідження погляди В. Сухомлинського на проблему розвитку мовлення дітей передшкільного віку та вплив мовленнєвої діяльності на стимулювання розумового розвитку та розвиток емоційного інтелекту. Адже саме розвиток емоційного інтелекту психологи вважають одним із факторів успішного становлення особистості.

Мета статті: дослідити у творчій спадщині Василя Сухомлинського рекомендації щодо розвитку мовлення дітей передшкільного віку та окреслити шляхи їх творчого використання в умовах реформування освіти.

Завдання. 1. Вивчити і проаналізувати науково-педагогічну спадщину В. Сухомлинського з розвитку мовлення та мислення дітей передшкільного віку. 2. Виокремити педагогічні рекомендації педагога-новатора щодо розвитку мовлення дітей як засобу розвитку мислення та емоційного інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток мовлення, як і навчання й виховання словом, В. Сухомлинський вважав однією з найскладніших справ у педагогічній теорії і практиці. Слово він образно порівнював з найтоншим і найгострішим інструментом, яким педагоги покликані доторкуватись до почуттів і розуму своїх вихованців. На переконання павлівського вченого-експериментатора, тонкощі внутрішнього світу дитини, благородство морально-етичних, емоційно-естетичних взаємин не можна утвердити без високої культури навчання й виховання словом. Особливо важлива роль цьому засобу відводиться в закладах дошкільної освіти та у початковій школі, де кожна зустріч з новим явищем навколишнього світу пробуджує в дітей почуття емоційно-естетичного подиву і захоплення.

Василь Олександрович був глибоко переконаний в тому, що рідне слово відіграє надзвичайно потужну пізнавально-розвивальну роль у формуванні мовленнєвого досвіду, становленні духовного світу, загальної культури й інтелекту людини. Мову вчений розглядає передусім як один з найважливіших засобів плекання людської душі, як силу, яка проникає в усе, що сприймає, осягає і пізнає людина. Зокрема, у статті «Слово рідної мови» Василь Сухомлинський акцентує увагу на такому власному переконанні: «Щоб збагатити культуру педагогічного процесу, щоб навести лад у тій майстерні, яка зветься *навчально-виховним процесом*, треба насамперед виховати любов до рідної мови» [11, с. 2].

Мовлення – це функціонування мови у процесах вираження та обміну думок, це конкретна форма існування мови як особливого виду суспільної діяльності. Безпосередніми виявами мовлення є його різноманітні акти в усній (звуковій) і писемній реалізації. Розрізняють мовлення монологічне й діалогічне. Поряд з власне мовленням (так званим зовнішнім мовленням) виділяють внутрішнє мовлення, розраховане на постановку й розв'язання у свідомості мовця різноманітних пізнавальних завдань. Окремим видом мовлення є читання [3, 290].

Мовленнєве спілкування здійснюється за допомоги фонетичних, лексичних, граматичних та стилістичних засобів і правил. Поза мовленням немислимо оволодіти знаннями і сформувати свідомість. Будучи засобом вираження дитячих думок, мовлення стає основним механізмом їхнього мислення. Мовлення має суттєве значення для розвитку притаманного дітям наочно-образного і наочно-діяльнісного мислення. Важливою є роль мовлення і для уяви, для процесу усвідомлення своїх емоцій та регулювання поведінки тощо.

Розглядаючи мовлення як процес спілкування дітей і як механізм мисленнєвої діяльності, виділяють дві нерозривно пов'язані функції мовлення – спілкування (комунікативна) і мислення (мовленнєво-мислительна).

Найбільш сприятливим періодом для найінтенсивнішого розвитку мовлення та оволодіння дітьми рідною мовою В. Сухомлинський вважав два-три останніх дошкільних роки і два-три перших роки шкільного навчання. Це, на його думку, особливий і найактивніший період розвитку мовлення і розуму дитини. За зізнанням самого Василя Сухомлинського, він мав справжнє щастя провести своїх вихованців через усю стежину пізнання – від підготовчої групи до закінчення ними школи. «І я певен: щоб допитливість, цікавість, гострота розуму і яскравість уяви не тільки не згасали, а й розвивались, необхідно те, що я називаю уроками мислення», – зазначає він у статті «На трьох китах» [6, с. 340].

Навчання малюків у Павлівській школі починалось за рік до вступу до першого класу, тобто у підготовчій групі. Майбутні учні приходили до В. Сухомлинського двічі на тиждень. З дітьми він і його колеги проводили спеціальні заняття, які називали *уроками мислення серед природи*. Це були, за образним визначенням ученого, подорожі до першоджерел думки й рідного слова. «Наша книга – це навколишній світ, сонце, дерева, квіти, хмари, метелики, барви і звуки, багатоголоса і складна музика природи» [Там само].

Систему *уроків мислення серед природи* павлівський вчений-практик називає школою думки й у наступні періоди навчання та розумового розвитку дітей. Їх поряд з книгою, підручником, уроком, має постійно супроводжувати навколишній світ, життя в ньому. Це одне з важливих дидактичних переконань В. Сухомлинського. *Уроки мислення серед природи* були передусім уроками розвитку мислення й мовлення дитини, яке поступово ставало дедалі більш нормативним, яскравішим, виразнішим, емоційно й естетично забарвленим. Навчити дитину правильно розмовляти павлівський вчений вважав важливим завданням навчально-виховної роботи, від успіху якої багато в чому залежить духовно-культурне життя дитячого колективу. Для цього кожен педагог має досконало знати рідну мову. Він покликаний дотримуватися усталених літературних норм вимови, слово- та формовживання й побудови фраз, має зростати мовленнєво, розвивати вміння змістовно, зв'язно та стилістично правильно висловлювати власні думки.

Уроки мислення серед природи Василь Сухомлинський називав хвилинами доторкання педагога до дитячого розуму красою рідного краю, рідного слова. На цих заняттях діти вчилися спостерігати і бачити, думати, правильно висловлюватись, хвилюватись і захоплюватись, спілкуватись.

Вчитель-гуманіст радить батькам і педагогам прагнути того, щоб життєдайне джерело – багатство рідної мови – було відкрите для дітей з перших кроків їхнього життя. У Павлівській середній школі проводили

спеціальні заняття з розвитку мислення і мовлення за такими словами, як *зоря, вечір, степ, поле, ріка, дзюрчить, мерехтить, гримить* тощо.

У статті «Любов до рідного слова», автограф якої зберігається серед архівних матеріалів, В. Сухомлинський наголошує: «*Рідна мова – це фундамент мислення й розумового розвитку*» [5, арк. 17]. Прочитуємо саме з автографа й такі слова педагога-патріота: «*Я вважаю своїм найголовнішим завданням ввести своїх вихованців у квітучий сад, ім'я якому – рідна мова. Хай кожна дитина переживе захоплення, спостерігаючи красу квітки – слова. То копітка й тонка робота, ніжне й ласкаве доторкання до дитячого серця – показати квітку – рідне слово – в усій його принаді. Щоб до сердець дитячих доходили найпотаємніші грані краси слова.*» [Там само, арк. 21–22].

Розмірковуючи над шляхами удосконалення навчально-виховного процесу, Василь Сухомлинський у листі до одного з болгарських учителів підкреслював, що *не можна дитину відгороджувати від того середовища, в якому відкрилось їй перше джерело живої думки і живого слова, – від природи, від лісу і саду, від тихої діброви і зеленого луку, від синього неба і вогняної квітки соняшника, від дзвінкого дзвіночка жайворонка і дзюрчання перших весняних струмочків* [8, арк. 25]. Педагогам потрібно періодично наближати дітей до джерела думки й живого слова, розкрилювати їхні мрії, фантазію, творчість. Не можна відгороджувати дітей від навколишнього світу, не можна позбавляти дитину радощів емоційно-естетичного його сприйняття.

Отже, В. Сухомлинський зі своїми колегами-однодумцями розробив цікаву й оригінальну систему подорожей до джерел думки, рідного слова й розвитку мовлення дітей – *уроки мислення серед природи*. Кожне заняття мало свою мету, передбачало конкретне коло речей і явищ для спостережень. Такі заняття педагог-новатор називає школою думки, без якої неможливо уявити ефективну розумову працю й у подальших періодах навчання та розумового розвитку дітей.

Під *конкретним* уроком мислення серед природи Василь Олександрович розуміє живе безпосереднє сприймання об'єктів, картин, явищ, предметів навколишнього світу, здобування знань, розумові вправи, виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Ці заняття збагачували, поглиблювали знання, уявлення дітей про навколишній світ, розширювали їхній кругозір, розвивали їхнє мовлення. *Уроки мислення серед природи* педагог називав першим кроком, початковим етапом найактивнішої розумової творчості, у процесі якої здобуваються нові і застосовуються вже наявні знання, розвиваються інтелектуальні здібності. Зокрема, застосування знань вчений вважав визначальною суттю розумового виховання, важливою складовою становлення власної думки про навколишній світ і вміння її висловлювати. Цінність *уроків мислення серед природи*, за В. Сухомлинським, полягає ще й у тому, що під час їх проведення мимовільно вступають у дію такі емоційно-естетичні стимули

розумової праці, як подив, захоплення, породжуючи цікавість і бажання знати, відшліфовуючи один з найважливіших інструментів мислення і мовлення – рідне слово. У контексті сказаного Василь Сухомлинський у книзі «Серце віддаю дітям» зазначає: «Ідть у поле, в парк, пийте з джерела думки, і ця жива вода зробить ваших вихованців мудрими дослідниками, допитливими, зацікавленими людьми і поетами. Я тисячу разів переконувався: без поетичного, емоційного-естетичного струменя неможливим є повноцінний розумовий розвиток дитини. Сама природа дитячої думки потребує поетичної творчості» [10, с. 102–103]. За образним порівнянням педагога-новатора, краса й жива думка так само органічно поєднані, як сонце і квіти.

Проблему мислення, життя слова, особливо художньо-образного, поетичного В. Сухомлинський відносить до найтоншого і найскладнішого, що є в діяльності освітніх закладів. Учений-практик прагнув знайти відповіді на запитання: Як слово входить у свідомість дитини? Як воно стає інструментом її мислення? Як дитина вчиться думати за допомогою слова? Як мислення розвиває мовлення? Які недоліки має педагогічне керівництво найскладнішим, найтоншим, що є в духовному житті закладів освіти, – мисленням дитини? Василь Сухомлинський дійшов висновку, що педагоги недостатньо вчать дитину мислити, що з перших кроків її життя перед очима мало відчиняються двері у невичерпно багатий, красивий і чарівний навколишній світ природи.

Отже, заняття за заняттям В. Сухомлинський, а згодом і його колеги, вводили дітей до невичерпного і вічно живого та нового джерела знань, мислення, мови й мовлення – у природу: в сад, у ліс, на берег річки, у поле, де вчили їх передавати словом найтонші відтінки предметів і явищ. «Ось у голубому небі співає жайворонок, до самого горизонту вітер хвилює безмежне пшеничне поле... У синьому мареві далеко-далеко височіють таємничі скіфські кургани. Ось серед столітніх дубів у лісовій хаші дзюрчить прозорий струмочок, а над ним співає свою пісню івогга... Про все це потрібно сказати точно і красиво», – наголошує вчений-педагог у книзі «Розмова з молодим директором школи» [7, с. 401].

В. Сухомлинський радить вдумливо і багато працювати над тим, аби слово жило в дитячій творчості, у спілкуванні, бо вважав це однією з умов загальної і педагогічної культури навчально-виховного процесу. Ілюстрацією до цього є фрагмент одного з проведених ним *Уроків мислення – Уроків життя слова і розвитку мовлення*:

«Я веду малюків у поле. Тихий сонячний ранок вересня. У полі так тихо, що нам чути, як високо в небі курличуть відлітаючі журавлі. Кажу дітям:

– Подивіться на небо. Влітку воно було гаряче, палало іскрами синього вогню... А зараз яке небо? Думайте, вибирайте в нашій мові потрібні слова.

Діти замовкають. Дивляться на небо, думають. Через хвилину чуо слова, знайдені дітьми:

- Небо синє, як стомлена вода в ставку...
- Чому ж вона стомлена? – питаю в дитини.
- Тому, що влітку вона грала, грала хвилями, до осені втопилася і стоїть синя, втомлена...

Знову діти мовчать, шукають слово.

- Небо вмилося дощем...
- Небо чисте, не видно жодної пір'їнки...
- Небо голубе, як у казці про Івасика-Телесика. Ось зараз

прилетять гуси...

- Небо осіннє... Улітку воно літнє, а восени – осіннє.

Знову мовчать діти. Остеронь стоїть маленька дівчинка Валя.

- А ти чому мовчиш, Валю?
- Я хочу сказати *с в о є* слово.
- Яке ж ти знайшла слово про небо?
- Небо ласкаве, – тихо сказала Валя й усміхнулася.

Знову тиша. Потім кожному захотілося сказати ще і ще раз *с в о є* слово» [9, с. 487].

Василь Сухомлинський добре розумів, що спілкування з природою сприяє значно кращому донесенню до почуттів, емоцій, мовлення, свідомості дітей краси рідного слова, закарбуванню його в дитячій уяві й пам'яті за допомогою тих картин або явищ, на позначення яких воно вживається.

Уроки мислення серед природи були насамперед уроками розвитку дитячого мислення і мовлення. Під час їх проведення думка дітей поступово ставала дедалі яскравішою, багатшою, виразнішою, слово набувало емоційнішого забарвлення, а перед педагогами відкривалася надзвичайно тонка творча грань педагогічної майстерності – можливість і вміння вчити дітей думати, говорити, висловлюватись, спілкуватись.

У рукописній статті «Чому і як вчити наших дітей» В. Сухомлинський пише: *«Діти милуються красою, шукають у рідній мові слова, що передають красу навколишнього світу. В їхніх думках і почуттях утверджується емоційне забарвлення слова, а без цього немає мислення. Потрібно провести не одну сотню уроків мислення серед природи, перш ніж дитина навчиться мислити»* [12, арк. 11–12].

Споглядання краси і милування нею на *уроках мислення серед природи* Василь Сухомлинський відносить до одного з найдоцільніших шляхів, видів і методів морально-естетичної діяльності педагога і дітей. *«... я тисячу разів воджу своїх вихованців до джерел краси. Це уроки бачення прекрасного. Діти вчаться бачити, вслухатися в музику навколишнього світу, розуміти його, милуватися ним»,* – пише педагог-гуманіст у книзі *«Як виховати справжню людину»* [13, с. 410]. Водночас

В. Сухомлинський рекомендує впливати на почуття, уяву, фантазію дітей, відкривати вікно у безмежний світ природи поступово, не обрушувати на дитину лавину знань, не прагнути розповісти на такому занятті про предмет вивчення все, що знає сам учитель, не перевантажувати її емоціями, аби не зашкодити допитливості й любові до знань. «Умійте відкрити перед дитиною в навколишньому світі щось одне, але відкрити так, щоб шматочок життя заграв перед дітьми всіма барвами веселки. Залишайте завжди щось недомовлене, щоб дитині закортіло ще і ще раз повернутися до того, що вона дізналася», – закликає вчений у книзі «Серце віддаю дітям» [10, с. 93].

Василь Сухомлинський підкреслює, що навколишній світ сам по собі не навчить дитину думати і висловлюватися. Потрібно у процесі його пізнання розвивати й абстрактне мислення. Природа стає школою розумового розвитку лише тоді, коли дитина починає мислити абстрактно. Яскраві ж образи дійсності необхідні для того, щоб дитина навчилася глибше пізнавати причинно-наслідкові взаємозв'язки у навколишньому світі.

Педагог-новатор розглядає природу не лише в емоційно-естетичному аспекті, що розвиває мислення й мовлення дитини, почуття прекрасного, але й оцінює її також з громадянсько-патріотичного погляду, оскільки пізнання і любов до природи є водночас і пізнанням та вихованням любові до рідного краю.

У бесіді з кореспондентом газети «Комсомольская правда» (2 грудня 1976 р.) президент АПН СРСР В. Столетов підкреслив, що своїми «уроками мислення серед природи» В. Сухомлинський дивився вперед на 2–3 десятиріччя і незабаром настане той час, коли ці уроки будуть визнані й у міських навчальних закладах [4]. Життя і діяльність школи підтвердили справедливості цих слів. *Уроками мислення серед природи* педагог новаторськи збагатив вітчизняну теорію і практику навчання й виховання, зокрема, й з розвитку мовлення дітей дошкільного віку та учнів початкових класів.

Окремим видом мовлення є читання. У цьому значенні великі можливості мають твори В. Сухомлинського для дітей. Найповнішим на сьогодні виданням його оповідань, казок, новел є книга «Я розповім вам казку... Філософія для дітей (2016 р.)». Її укладачем є дочка видатного вченого-педагога Ольга Сухомлинська, доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, Заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. Сухомлинського. Ольга Василівна у вступній статті «Про цю книгу», зокрема, зазначає: «Логіка розташування розділів у книзі спирається на логіку розвитку і виховання дитини – від усвідомлення себе у світі, зачарування його красою, від батьківського, родинного кола і пануючих в оточенні дитини законів і правил – до пізнання себе, свого характеру, розширення світогляду, до школи як колиски народу та джерела

живої думки, і насамкінець – до вищого прояву моральності – патріотизму» [14, с. 12].

Твори павлиського письменника-педагога-вченого сприяють розвитку естетичної образності, емоційної насиченості, поетичності мислення і мовлення дітей.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, розвиток мовлення дітей передшкільного віку, на переконання В. Сухомлинського, найдоцільніше здійснювати засобами рідного слова, природи, читання. Педагогічні рекомендації вчителя-гуманіста актуальні й сьогодні, в період реформування галузі освіти в нашій країні, та вимагають глибокого осмислення і творчої реалізації. Особливої уваги заслуговує подальше вивчення і забезпечення наступності з розвитку мовлення дітей закладів дошкільної освіти та учнів першої ланки нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонєць М.. Стежка до дитячих сердець : В. О. Сухомлинський про дитинство у світі рідної мови, природи і національної культури / М. Антонєць // Дошкільне виховання. – 1992. – № 9. – С. 9.
2. Антонєць М. Я. Сучасні проблеми діяльності вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського: монографія / Михайло Антонєць. – Вид. 7-е, доповн. – Рівне : Волинські обереги, 2018. – 308 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Гончаренко. – Вид. 2, доп., виправл. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 519 с.
4. Беречь талант учителя : [беседа корреспондента с президентом АПН СССР В. Н. Столетовым] // Комсомольская правда. – 1976. – 2 дек.
5. Сухомлинський В. О. Любов до рідного слова. – ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр. 617, 47 арк.
6. Сухомлинський В. О. На трьох китах // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Радянська школа, 1977. – С. 339–343.
7. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 4. – С. 5–390.
8. Сухомлинський В. А. Письмо болгарскому учителю «Воспитывайте разум ребенка». – ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр. 590, арк. 20–48.
9. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 4. – С. 391–626.
10. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям (нове прочитання) / Василь Сухомлинський / передм. «У пошуках справжнього» О. Сухомлинської. – [Х.] : Акта, 2012. – 537 с.

11. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови / В. О.Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 12. – С. 1–10.
12. Сухомлинський В. А. Чему и как учить наших детей: стаття. – ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, spr. 760, 21 арк.
13. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 147–416.
14. Сухомлинський В. О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей // Василь Сухомлинський; уклад. Сухомлинська О. В. – Х. : ВД «Школа», 2016. – 574 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Antonets M. Stezhka do dytiachykh serdets : V. O.Sukhomlynskyi pro dytynstvo u sviti ridnoi movy, pryrody i natsionalnoi kultury [The Path to Children's Hearts: V.O.Sukhomlynskyi about Childhood in the World of Native Language, Nature and National Culture] / M. Antonets // Doshkilne vykhovannia. – 1992. – No 9. – S. 9.
2. Antonets M. Ya. Suchasni problemy diialnosti vchytelia u pedahohichnii spadshchyni Vasylia Sukhomlynskoho: monohrafiia [Modern Problems of the Teacher's Activity in the Pedagogical Heritage of Vasyl Sukhomlynskyi: monograph] / Mykhailo Antonets. – Vyd. 7-e, dopovn. – Rivne : Volynski oberehy, 2018. – 308 s. (in Ukrainian)
3. Honcharenko S. Ukrainyskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Ukrainian Pedagogical Encyclopedic Dictionary] / Semen Honcharenko. – Vyd. 2, dop., vypravl. – Rivne : Volynski oberehy, 2011. – 519 s. (in Ukrainian)
4. Berech talant uchytelja [To Guard the Teacher's Talent: [beseda korrespondenta s prezidentom APN SSSR V. N. Stoletovym] // Komsomolskaja pravda. – 1976. – 2 dek. (in Russian)
5. Sukhomlynskyi V. O. Liubov do ridnoho slova [Love to the Native Word]. – TsDAVO Ukrainy, f. 5097, op. 1, spr. 617, 47 ark. (in Ukrainian)
6. Sukhomlynskyi V. O. Na trokh kytakh [On Three Whales] // Vybrani tvory : u 5 t. – K. : Radianska shkola, 1977. – S. 339–343.
7. Sukhomlynskyi V. O. Pavlyska serednia shkola [Pavlysh Secondary School]// Vybrani tvory : u 5 t. – K. : Radianska shkola, 1977. – T. 4. – S. 5–390. (in Ukrainian)
8. Sukhomlinskiy V. A. Pismo bolgarskomu uchytelju “Vospityvaite razum rebenka” [A Letter to Bulgarian Teacher. Raise the mind of the child]. – TsDAVO Ukrainy, f. 5097, op. 1, spr. 590, ark. 20–48. (in Russian)
9. Sukhomlynskyi V. O. Rozмова z molodym dyrektorom shkoly [Conversation with a Young School Principal] // Vybrani tvory : u 5 t. – K. : Radianska shkola, 1977. – T. 4. – S. 391–626. (in Ukrainian)

10. Sukhomlynskyi V. Sertse viddaiu ditiam (nove prochyttannia) [I Give My Heart to Children: a new reading] / Vasyl Sukhomlynskyi / peredm. "U poshukakh spravzhnoho" O.Sukhomlynskoï. – [Kh.] : Akta, 2012. – 537 s. (in Ukrainian)
11. Sukhomlynskyi V. O. Slovo ridnoi movy [The Word of the Native Language] / V. O.Sukhomlynskyi // Ukrainska mova i literatura v shkoli. – 1968. – No 12. – S. 1–10. (in Ukrainian)
12. Sukhomlynskyi V. A. Chemu i kak učit' nashykh detej: statja.[In What Way and How to Teach Our Children] – TsDAVO Ukrainy, f. 5097, op. 1, spr. 760, 21 ark. (in Russian)
13. Sukhomlynskyi V. O. Yak vykhovaty spravzhniu liudynu [How to Raise a Real Person]// Vybrani tvory : u 5 t. – K. : Radianska shkola, 1976. – T. 2. – S. 147–416. (in Ukrainian)
14. Sukhomlynskyi V. O. Ya rozpovim vam kazku... Filosofiia dlia ditei [I Will Tell You a Fairy Tale ... Philosophy for Children] // Vasyl Sukhomlynskyi; ukklad. Sukhomlynska O. V. – Kh. : VD «Shkola», 2016. – 574 s.(in Ukrainian)

Аннотация. В статье исследованы педагогические взгляды В. Сухомлинского по вопросу развития речи детей дошкольного возраста. Обоснованы творческие идеи педагога-новатора о влиянии речи ребенка на его умственное развитие. Охарактеризованы особенности проведения уроков мышления среди природы. Описано виденье В. Сухомлинским ее роли в развитии речи и мышления ребенка. Раскрыто использование педагогом-гуманистом эмоционально-эстетических стимулов активизации речи и развития эмоционального интеллекта детей дошкольного возраста. Акцентируется внимание на значении чтения в формировании речевой личности. Представлено логику О. Сухомлинской в презентации произведений для детей павлышского педагога в книге «Я расскажу вам сказку. Философия для детей». Определены перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: развитие речи, мышление, дошкольный возраст, уроки мышления среди природы.

Abstract. Development of speech, as well as training and word-means education have been considered by V. Sukhomlynskyi as one of the most difficult cases in pedagogical theory and practice. Vasyl Olexandrovych figuratively compared the word with the most delicate and sharp instrument, with the help of which teachers touch the feelings and mind of their pupils. Role of the outlined means is especially important in pre-school and primary schools, where each meeting with a new phenomenon of the surrounding world awakens in the hearts of children a sense of emotional and aesthetic surprise and admiration. V. Sukhomlynskyi was deeply convinced that the native word plays extremely powerful informative and developing role in development of speech

experience, in formation of the spiritual world, general culture and intelligence of the person. Language has been considered by Scientist primarily as one of the most important means of preserving the human soul, as a force that penetrates into everything that person perceives, comprehends and learns.

V. Sukhomlynskyi considered the last two or three preschool years and the first two or three school years as the most favourable period for the intensive development of speech and children's mastery of their native language and speech development. This, in his opinion, is a special and most active period of child's speech and mind development.

V. Sukhomlynskyi advised parents and teachers to strive to ensure that the life – giving source, namely the wealth of native speech, was open to children from the first steps of their lives. The teacher-scientist was well aware that communication with nature contributes to a much better communication to the feelings, emotions, speech, consciousness of children of the native word beauty, imprinted it in the children's imagination and memory with the help of those pictures or phenomena for which it is used.

Problem of speech development of the pre-school age children, education and their development by means of native language in the works of V. Sukhomlinsky deserves further expanded study and coverage, as Vasyl Olexandrovych made an extremely multifaceted and valuable contribution to this always topical matter from the point of view of pedagogical science and practice. Especially urgent is the problem of continuity in the development of speech of preschool and primary school age children during the reform of the educational process in our country.

Key words: language, speech, means of development, V. Sukhomlynskyi, preschool children, education.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2018

Л. М. Баліка

РОЛЬ ШКІЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ У ФОРМУВАННІ ІНТЕРЕСУ ДО ЧИТАННЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Анотація. У статті здійснено аналіз педагогічних поглядів В. Сухомлинського про роль шкільної бібліотеки у формуванні інтересу до читання. Доведено, що для Василя Сухомлинського книга завжди була незаперечним авторитетом, а бібліотека займала одне з головних місць у його педагогічній діяльності. Зазначено, що Василь Олександрович не мав спеціальної бібліотечної освіти, проте правильно виділяв та використовував форми і методи бібліотечної роботи, сприяючи цим головному – вихованню в учнівському та педагогічному колективах любові до книжки. Виявлено, що в Павлівській школі використовувалися форми роботи з вільного обміну книг на полицях, облаштованих в